

„Koszulę z piersi zdarł...”

Materiał zawiera 6 ilustracji (fotografii, obrazów, rysunków), w tym 1 interaktywną, 13 ćwiczeń, w tym 3 interaktywne oraz 1 ciekawostkę. Materiał można wykorzystać na lekcji historii.

Bibliografia:

- Źródło: Ewa Chojecka, *Jana Matejki „Rejtan” – powrót czy pożegnanie?*, Kraków, dostępny w internecie:
<https://web.archive.org/web/20100527193501/http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/45/01/13.html> [dostęp 20.04.2022].
- Źródło: Jacek Kaczmarek, *Rejtan, czyli raport ambasadora*, Warszawa, dostępny w internecie:
<https://www.kaczmarek.art.pl/tworczosc/wiersze/rejtan-czyli-raport-ambasadora/> [dostęp 20.04.2022].

„Koszulę z piersi zdarł...”

Flaga biało-czerwona

Źródło: *Rejtan*, domena publiczna.

W 1773 roku zebrany na Zamku Królewskim w Warszawie sejm zatwierdził układ rozbiorowy, na mocy którego Prusy, Rosja i Austria dokonały podziału części ziem polskich. Na rzecz zaborców działali trzej zdrajcy: Szczęśny Potocki, Adam Poniński i Franciszek Ksawery Branicki – kiedy zmierzali do sali senatu, by złożyć podpisy pod upokarzającym ojczyznę dokumentem, drogę zagroził im – rzucając się na próg i rozdzierając szaty – poseł nowogródzki Tadeusz Rejtan. Bezskutecznie próbując ich powstrzymać, krzyczał: 'Zabijcie mnie, ale nie zabijajcie ojczyzny!'. Wydarzenie to uwiecznił Jan Matejko na swoim obrazie zatytułowanym *Rejtan*.

Źródło: Jan Matejko, domena publiczna.

Polecenie 1

Określ, jaki moment historycznego wydarzenia został ukazany na obrazie Jana Matejki.

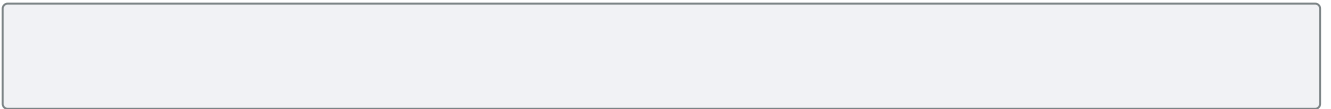
Ćwiczenie 1

Odpowiedz na pytania:

- Jakie postacie zostały przedstawione na obrazie? Jak zostały ukazane?
- Gdzie znajduje się tytułowy bohater obrazu? Jakie uczucia malują się na jego twarzy? Jaką przyjmuje postawę?

Polecenie 2

Wyobraź sobie, że bierzesz udział w scenie przedstawionej na obrazie Matejki. Wciel się w wybraną postać. Naśladuj jej postawę i gesty. Odgrywając swoją rolę, zastanów się, jak odpowiesz na pytania, które mogłaby zadać sobie grana przez ciebie postać: kim jestem?, dlaczego tu jestem?, jak się zachowuję?, co czuję i myślę?, jak oceniam wydarzenia dziejące się wokół?

Polecenie 3

Sporządź notatki na temat obrazu. Wpisz w odpowiednich rubrykach odpowiedzi na poniższe pytania.

Wygląd sali, w której trwają obrady

Co znajduje się na pierwszym planie obrazu?

Jakie przedmioty na obrazie zwracają twoją uwagę?

Kogo przedstawia wiszący na ścianie portret?

Zachowanie pierwszoplanowych postaci

Ile osób tworzy pierwszy plan obrazu?

Na kogo za drzwiami wskazuje jedna z pierwszoplanowych postaci? Co może znaczyć ten gest?

Która postać na obrazie szczególnie przykuwa twoją uwagę i dlaczego?

Ogólny odbiór obrazu

Jaki nastrój panuje w przedstawionej scenie?

Jakie elementy tworzą ten nastrój?

Jaka kolorystyka dominuje na obrazie?

Ćwiczenie 2

Przeczytaj zamieszczony poniżej opis dzieła Jana Matejki autorstwa Ewy Chojeckiej. Określ, na co wskazuje ubiór marszałka Ponińskiego i Szczęsnego Potockiego.

((Ewa Chojecka

Jana Matejki „Rejtan” – powrót czy pożegnanie?

Malując w 1866 r. swe dzieło, 28-letni wówczas artysta zatytułował je 'Rejtan. Upadek Polski'. Obraz nosił także tytuł 'Sejm w Warszawie 1773 roku'. [...]

Wszelako w [...] 1867 roku obraz wystawiony zostaje w Paryżu [...]. Najpewniej [...] większość paryskiej publiczności nie bardzo wiedziała, o jakie zawiłości dziejów w tym dramatycznie **patetycznym** dziele chodzi. Wszak historia polska na Zachodzie była i pozostaje [...] nieznana. Któżby śledził ową historię, na którą składały się w latach 70. XVIII wieku: **konfederacja barska**, detronizacja króla, jego porwanie w listopadzie 1771 roku, wreszcie rozbiór, nazwany potem pierwszym, dokonany przez Rosję, Prusy i Austrię w 1772 roku. Zwołany sejm pod formą konfederacji (uniemożliwiającej użycie) w następnym 1773 roku miał za zadanie ów stan rzeczy uprawomocnić i potwierdzić. Drobne wydarzenie protestu, złożonego 21 kwietnia tegoż roku przez grupę posłów z Tadeuszem Rejtanem na czele, nie zmieniło biegu wypadków.

Sejm obrady zakończył dwa lata później, a Rejtan ginie samobójczo w 1780 roku. Tyle faktów. Przejdźmy do obrazu Matejki.

Układ kompozycyjny dzieła zawiera czytelne elementy tzw. złotego podziału: dwóch nierównej wielkości części podług zasady, że całość tak się ma do części większej, jak większa do mniejszej. W takim odczytaniu kompozycji na punkcie granicznym obu części usytuowana jest kluczowa ideowo postać sceny: marszałek sejmowy Adam [...] Poniński. Obie części obrazu kontrastują ze sobą zagęszczeniem tłumu stłoczonych postaci z lewej – siedzących, stojących, zawsze znieruchomiałych i biernych, milczących lub szepczących, z pustą przestrzenią po prawej z leżącym na ziemi, zagrządzającym drogę Rejtanem, za którym przez uchylone drzwi dostrzegamy rosyjskich żołnierzy.

Źródło: a. nn., *Rejtan*, domena publiczna.

Tłum nie nawiązuje z Rejtanem żadnego kontaktu, natomiast zachowana zostaje wzrokowa więź bohatera sceny z marszałkiem Ponińskim, który gwałtownym gestem wyciągniętego lewego (chyba też nie bez znaczenia) ramienia wskazuje na oddział zbrojnych, jako na argument ostateczny. Po jego lewej Branicki zasłaniający twarz, po prawej natomiast wytworna postać Szczęsnego Potockiego,

przyszłego marszałka konfederacji targowickiej. Ironii dodaje biało-czerwona kolorystyka obydwu panów.

Źródło: a. nn., domena publiczna.

W kompozycyjnej otoczce obrazu przypomnijmy w głębi łoża z księżną [Izabelą Czartoryską](#) podczas [konwersacji](#) z [Repninem](#), na pierwszym planie nikt z tłumu zgromadzonych nie podniesie przewróconego fotela, symbolu sponiewieranego urzędu, sam król stoi w głębi biernie, zagubiony.

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Na osi obrazu w głębi tajemniczy młodzieniec z szablą i z **konfederatką** zdaje się zapowiadać przyszłość, natomiast bezpośrednio za marszałkiem Ponińskim pojawia się majestatyczny portret pełnopostaciowy Najjaśniejszej Imperatorowej Gwarantki Katarzyny II (znany od dawna motyw obrazu w obrazie) jako **ideowa i polityczna pointa**. [...]

Źródło: Ewa Chojecka, *Jana Matejki „Rejtan” – powrót czy pożegnanie?*, Kraków, dostępny w internecie: <https://web.archive.org/web/20100527193501/http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/45/01/13.html> [dostęp 20.04.2022].

Ciekawostka

W 1867 roku na wystawie światowej w Paryżu *Rejtan* przyniósł Matejce złoty medal. Kupił go wówczas cesarz Franciszek Józef I, a po 1918 r. rząd niepodległej Polski odkupił obraz i ofiarował do Muzeum Zamku Królewskiego w Warszawie. Wywieziony na wschód w 1939 r., został przejęty przez Niemców, ewakuowany w 1944 r. i odnaleziony w Przesiece koło Jeleniej Góry.

Ćwiczenie 3

Zapoznaj się z informacjami zamieszczonymi na ilustracji interaktywnej, aby dowiedzieć się więcej na temat postaci i przedmiotów przedstawionych na obrazie Jana Matejki.

1

Tedeusz Rejtan

To on, protestując przeciwko decyzji sejmu rozbiorowego ustanawiającej I rozbiór Polski, zastąpił posłom drogę i podobno krzyczał: „Zabijcie mnie, ale nie zabijajcie ojczyzny!”. Ten polski szlachcic, poseł ziemi nowogródzkiej, był nieprzekupny i prawy. Występował przeciwko Adamowi Ponińskiemu, skorumpowanemu marszałkowi sejmu rozbiorowego, z którym łączy go na obrazie – jak to przedstawił malarz – bezpośredni kontakt wzrokowy. Stał się symbolem prawdziwego patrioty.

2

Adam Poniński

Jako marszałek sejmu rozbiorowego podpisał zgodę na I rozbiór Polski. Sympatyk Rosji i współpracownik jej ambasadora – pobierał od niego tzw. jurgielt, pieniądze za przychyłność w sprawach politycznych. Korumpował innych posłów, płacąc im z kasy trzech zaborców, za co też pobierał stosowną pensję. Na obrazie przedstawiony jest w czerwonym stroju. Kolor ten, razem z białą szatą stojącego obok Stanisława Szczęsnego

Potockiego, tworzy ironiczną „flagę” państwa polskiego, które obaj zdradzili. Poniński władcym gestem pokazuje Rejtanowi drzwi, za którymi stoją rosyjscy żołnierze.

3

Stanisław Szczęśny Potocki

W rzeczywistości nie było go na sejmie rozbiorowym. Matejko przedstawił go na obrazie jako zdrajcę ojczyzny, którym tak naprawdę wtedy jeszcze nie był. Dopiero 20 lat po I rozbiórze Polski (w 1792 roku) Szczęśny Potocki stał się jednym z przywódców konfederacji targowickiej. Wówczas polscy magnaci, w porozumieniu z rosyjską carycą Katarzyną II, wystąpili przeciwko Konstytucji 3 maja, co dodatkowo osłabiło Polskę. Malarz „ukarał” Potockiego, umieszczając jego postać na sejmie rozbiorowym.

4

Franciszek Ksawery Branicki

On także był przywódcą konfederacji targowickiej i został uznany za zdrajcę ojczyzny. Na obrazie wygląda, jakby przejmował się gestem Rejtana i tym, co w wyniku uchwał sejmu spotka Polskę. Gest zasłaniania twarzy ma tu jednak inne znaczenie. Branicki wstydzi się przed ambasadorem rosyjskim żenującego jego zdaniem wystąpienia Rejtana, którego zupełnie się nie spodziewał.

5

Król Stanisław August Poniatowski

Jako Stanisław II August był ostatnim władcą Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wstąpił na tron dzięki poparciu Katarzyny II – jego rządy były niestety zależne od woli carycy, nie mogły więc prowadzić do umocnienia pozycji Polski. Trzymając pozorny ster państwa o ograniczonej suwerenności, Stanisław August wspierał rozwój gospodarczy i kulturalny kraju. Był mecenasem nauki, literatury i sztuki. Tutaj stoi smutny, zrezygnowany, zdaje się niemal niezainteresowany wydarzeniami na sali obrad, spogląda na trzymany w lewej dłoni zegarek. W rzeczywistości nie było go na sejmie rozbiorowym.

6

Nikołaj Repnin

Rosyjski ambasador, którego w rzeczywistości nie było wtedy w Polsce, a stanowisko reprezentanta Rosji piastował wówczas Otto Magnus von Stackelberg [czyt. oto magnus von sztakelberg]. Malarz uwiecznił Repnina w swoim dziele jako tego, który skutecznie namawiał magnaterię polską do prorosyjskich postaw, zmierzając do podporządkowania Polski Rosji. Umieszczona w górnej części obrazu postać ambasadora podkreśla wysoką, dominującą pozycję zaborczego mocarstwa. Repnin zabawiany jest przez dwie damy, Izabelę Lubomirską (z jego prawej strony) i Izabelę Czartoryską (z lewej), a sytuacja ta piętnuje służalczą i schlebującą postawę przekupnej magnaterii.

7

Franciszek Salezy Potocki

Ojciec Stanisława Szczęsnego Potockiego. Nie żył już, kiedy obradował sejm. Niektórzy badacze twierdzą, że Matejko umieścił go na obrazie, by „wesprzeć” Rejtana – Franciszek Salezy był zawsze przeciwny prorosyjskiej postawie – inni uważają, że postać ta pojawia się jako symbol politycznie błędzącej po omacku magnaterii polskiej, która przyczyniła się do upadku Polski, o czym świadczą ułożone w charakterystycznym dla osoby niewidomej geście dłonie.

8

Młodzieniec w ciemnym stroju

Młody człowiek z podniesioną szablą i czapką konfederatką symbolizuje tu nadzieję i młode pokolenie, które będzie walczyło o niezależność Polski. Mężczyzna góruje nad pozostałymi postaciami. Ubrany jest w sarmacki strój, który odpowiada szacie Rejtana, co podkreśla łączącą ich ideę wolności ukochanej ojczyzny.

9

Portret Katarzyny II

Nad trójką zdrajców ojczyzny wisi portret rosyjskiej władczyni, carycy Katarzyny II. Sprawia to wrażenie, że jest ona metaforycznie obecna w zamku i ma bezpośredni wpływ na podejmowane decyzje polityczne.

10

Przewrócony fotel

Wraz z porzucanymi dookoła dokumentami symbolizują upadek urzędu państwowego. Obok fotela, na którym zasiadał być może sam król, leży sakiewka, z której wypadły monety – jedna z nich toczy się pod nogi Ponińskiego, podkreślając jego zgubną dla kraju miłość do pieniędzy.

11

Rosyjscy żołnierze

Widać ich za drzwiami sali obrad, pod którymi leży Rejtan – w rzeczywistości w sejmie nie było żołnierzy. Malarz podkreślił tutaj gotowość Rosji do interwencji zbrojnej, gdyby Polska postanowiła zbuntować się przeciwko planowanemu rozbiorowi.

12

Samuel Korsak, czyli autoportret malarza

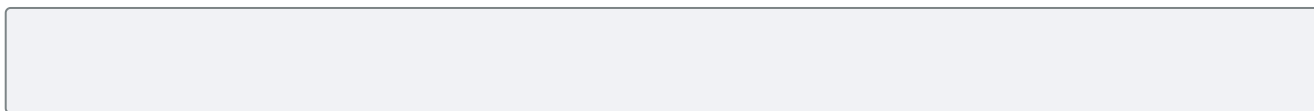
Matejko nadał Samuelowi Korsakowi, drugiemu posłowi z ziemi nowogródzkiej, własny wygląd.

Jan Matejko, *Rejtan*

Źródło: olej na płótnie, 1886 r., domena publiczna.

Polecenie 4

Odszukaj w dostępnych źródłach nagranie piosenki Jacka Kaczmarskiego pt. *Rejtan, czyli raport ambasadora (wg obrazu Jana Matejki)*. Zapoznaj się z nim, patrząc na obraz Jana Matejki.

((Jacek Kaczmarski

Rejtan, czyli raport ambasadora (wg obrazu Jana Matejki)

[Wasze Wieliczesstwo](#), na wstępie śpieszę donieść:

Akt podpisany i po naszej myśli brzmi.

Zgodnie z układem wyłom w Litwie i Koronie
Stał się dziś faktem, czemu nie zaprzeczy nikt.

Muszę tu wspomnieć jednak o gorszącej scenie,
Której wspomnienie budzi we mnie żal i wstręt,
Zwłaszcza że miała ona miejsce w polskim sejmie,
Gdy podpisanie paktów miało skończyć się.

Niejaki Rejtan, zresztą poseł z Nowogrodu,
Co w jakiś sposób jego krok tłumaczy mi,
Z szaleństwem w oczach wszerek wyciągnął się na progu
I nie chciał puścić posłów w uchylone drzwi.

Koszulę z piersi zdarł, zupełnie jak w teatrze,
Polacy – czuły naród – dali nabrać się:
Niektórzy w krzyk, że już nie mogą na to patrzeć,
Inni zdobyli się na litościwą łzę.

Tyle hałasu trudno sobie wyobrazić!
Wzniesione ręce, z głów powyrywany kłak,
Ksiądz Prymas siedział bokiem, nie widziałem twarzy,
Evidemment, nie było mu to wszystko w smak.

Poniński wezwał straż – to łajdak jakich mało,
Do dalszych spraw polecam z czystym sercem go,
Branickij twarz przy wszystkich dłońmi zakrył całą,
Szczęsnij-Potockij był zupełnie *comme il faut*.

I tylko jeden szlachcic stary wyszedł z sali,
Przewrócił krzesło i rozsypał monet stos,
A co dziwniejsze, jak mi potem powiadali,
To też Potockij! (Ale całkiem *autre chose*).

Tak *à propos*, jedna z dwóch dam mi przydzielonych
Z niesmakiem odwróciła się, wołając – Fu!
Niech ekscelencja spojrzy, jaki owłosiony!
(Co było zresztą szczerą prawdą, *entre nous*).

Wszyscy krzyczeli, nie pojąłem ani słowa.
Autorytetu władza nie ma tu za grosz,
I bez gwarancji nadal dwór ten finansować
To może znaczyć dla nas zbyt wysoki koszt.

Tuż obok łoży, gdzie wśród dam zająłem miejsce,
Szaleniec jakiś (niezamożny, sądząc z szat)
Trójbarwną wstążkę w czapce wzniósł i szablę w pięści –
Zachodnich myśli wpływu niewątpliwy ślad!

Tak, przy okazji – portret Waszej Wysokości
Tam wisi, gdzie powiesić poleciłem go,
Lecz z zachowania tam obecnych można wnosić,
Że się nie cieszy wcale należytą czcią.

Król, przykro mówić, też nie umiał się zachować,
Choć nadal jest lojalny, mogę stwierdzić to:
Wszystko, co mógł – to ręce do kieszeni schować,
Kiedy ten mnisi lis Kołłątaj judził go.

W tym zamieszaniu spadły pisma i układy.
'Zdrajcy!' krzyczano, lecz do kogo, trudno rzec.
Polityk przecież w ogóle nie zna słowa 'zdrada',
A politycznych obyczajów trzeba strzec.

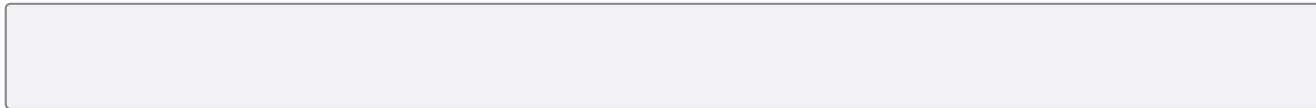
Skłócony naród, król niepewny, szlachta dzika
Sympatie zmienia wraz z nastrojem raz po raz.
Rozgrywka z nimi to nie żadna polityka,
To wychowanie dzieci, biorąc rzecz *en masse*.

Dlatego radzę: nim ochłoną ze zdumienia
Tą drogą dalej iść, nie grozi niczym to;
Wygrać, co da się wygrać! Rzec nie bez znaczenia,
Zanim nastąpi europejskie *qui pro quo*!

Źródło: Jacek Kaczmarek, *Rejtan, czyli raport ambasadora*, Warszawa, dostępny w internecie:
<https://www.kaczmarek.art.pl/tworczosc/wiersze/rejtan-czyli-raport-ambasadora/> [dostęp 20.04.2022].

Ćwiczenie 4

Odszukaj na obrazie postać, która wypowiada słowa raportu w utworze Jacka Kaczmarekiego.
Wskaż, gdzie na obrazie znajduje się adresatka tego tekstu.

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for the user to provide an answer to the exercise.

Ćwiczenie 5

Odwołując się do tekstu Jacka Kaczmarskiego *Rejtan, czyli raport ambasadora*, odpowiedz na poniższe pytania. Wskaż poprawną odpowiedź spośród podanych.

Kto do kogo mówi w utworze Kaczmarskiego?

- ☐ Ambasador Rosji kieruje swoje słowa do króla Stanisława II Augusta.
- ☐ Marszałek Adam Poniński mówi do Katarzyny II.
- ☐ Repnin zwraca się do Katarzyny II.
- ☐ Nikołaj Repnin adresuje swoją wypowiedź do Izabeli Czartoryskiej.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Jakie uczucia wywołało w ambasadorze wystąpienie Tadeusza Rejtana?

- ☐ Na czyn Rejtana ambasador zareagował oburzeniem, choć podziwiał Polaka za odwagę.
- ☐ Scena wystąpienia Tadeusza Rejtana zgorszyła ambasadora, a jej przypomnienie budziło w nim wstręt i żal.
- ☐ Występienie Tadeusza Rejtana wywołało podziw i zarazem niesmak ambasadora.
- ☐ Ambasador przyjął z niedowierzaniem zachowanie Rejtana, który jednak swoją determinacją pozytywnie go zaskoczył i wzbudził szacunek.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Dlaczego ambasador nazywa Ponińskiego łajdakiem, a następnie poleca go jako osobę zdolną załatwić kolejne sprawy?

- ☐ Księżę popiera prorosyjską postawę polityczną, wierząc, że Rosja wesprze osłabioną Polskę.
- ☐ Nie wahał się on zawołać żołnierzy, by rozprawili się z bezbronnym Rejtanem.

- ☐ Poniński jest przekupny, chciwy, nie myśli o ojczyźnie, ale wyłącznie o sobie i swoim majątku – będzie sprzymierzeńcem Rosji, jeśli tylko dostanie zapłatę.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Jaki obraz Polaków wyłania się z utworu *Rejtan, czyli raport ambasadora*?

- ☐ Polacy są wrażliwi, łatwo się wzruszają patriotycznymi gestami. Potrafią też spokojnie porozmawiać o ważnych sprawach państwowych.
- ☐ Naród polski jest skłócony, szlachta myśli wyłącznie o swoich wygodach, nie respektuje praw i nie szanuje króla.
- ☐ Polska może szczycić się silną władzą w postaci stanowczego króla i konsekwentną polityką popierającą go prawę szlachty.
- ☐ Polacy są patriotami. Jednomyślni, dbają o ojczyznę i dlatego są zgodni, że trzeba podpisać traktat rozbiorowy.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Jakie cechy, zdaniem ambasadora, mają politycy?

- ☐ Polscy politycy to patrioci. Są zawsze wierni swojej ojczyźnie i uczciwi.
- ☐ Politycy bywają oportunistami: nie trzymają się żadnych zasad, przystosowują się do okoliczności dla osobistych korzyści. Są nieprawdliwi i wiarołomni.
- ☐ Polityków cechuje prawość i szlachetność – nie znają nawet słowa „zdrada”.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Kim jest, według ambasadora, młodzieniec w ciemnym ubraniu, z wyciągniętą w górę szablą?

- ☐ To szaleniec, zapatrzonny w dążącą do wolności krajów politykę państw zachodniej Europy, manifestujący swoje przekonania w nieodpowiedniej sytuacji.
- ☐ Reprezentuje on młode pokolenie i jest symbolem nadziei Polski na odzyskanie wolności i niezależności.
- ☐ Jest to postać jakiegoś biedaka, który nie wie, czemu znalazł się na sali obrad.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 6

Pogrupuj synonimy słów: „bunt” i „uległość”.

Bunt

Uległość

bezwolność

niemoc

posłuszeństwo

strajk

przewrót

protest

sprzeciw

bierność

manifestacja

zamieszki

służalczość

opór

wrzenie

pasywność

zdyscyplinowanie

niezgoda

rewolta

Ćwiczenie 7

Osoby przedstawione na obrazie Jana Matejki *Rejtan* reprezentują dwie postawy obywatelskie: gotowość do poświęcenia się dla dobra ojczyzny oraz przedkładanie interesu własnego nad narodowy. Pogrupuj określenia charakteryzujące bliżej każdą z postaw.

Gotowość do poświęcenia się dla dobra ojczyzny

Przedkładanie interesu własnego nad narodowy

niewierność

przypożytość

samolubstwo

egoizm

waleczność

sprzeniewierzenie

szkodnictwo

nieuczciwość

lojalność

odpowiedzialność

spolegliwość

zaprzaństwo

zdolność do poświęceń

solidarność

interesowność

być godnym zaufania

prawość

kolaboracja

oddanie dobrej sprawie

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 5

Opisz wydarzenia przedstawione na obrazie Jana Matejki z perspektywy wybranej przez siebie, przedstawionej na nim osoby (np. Rejtana, króla, Ponińskiego, damy z łoża).

Polecenie 6

Co mogłaby odpowiedzieć ambasadorowi caryca Rosji Katarzyna II? Napisz list w jej imieniu do Repnina.